

WORLD POLITICS

Homepage: <https://interpolitics.guilan.ac.ir/>

Print Issn: 2383-0123

Online Issn: 2538-4899

A Critical Analysis of Iran's Security Policymaking in Central Asia(2009-2024)

Amirroham Shojaie Corresponding Author, PhD in International Relations, Department of Political Science, Faculty of Literature and Humanities, University of Guilan, Rasht, Iran. Email: amir6776roham@gmail.com

Reza Simbar Professor, Department of Political Science, Faculty of Literature and Humanities, University of Guilan, Rasht, Iran. Email: rezasimbar@hotmail.com

Article Info

Article Type:

Reserch Article

Article history:

Received 2025/12/19

Accepted 2026/6/13

Published Online

2026/6/21

ABSTRACT

Central Asia constitutes one of the most strategically important regions in Iran's surrounding environment, offering both significant opportunities and challenges for the country. Nevertheless, a combination of domestic and external factors has led Iranian policymakers to assign a lower strategic priority to this region compared to other areas, particularly West Asia. Adopting a problem-oriented approach, this study examines the key domestic and external factors that have challenged the security policymaking of the Islamic Republic of Iran in Central Asia and generated vulnerabilities for Iran's national security. The findings reveal that both domestic and structural factors shape Iran's security policy toward the region; however, domestic variables exert a more substantial influence than external and systemic determinants. This qualitative research employs a descriptive-analytical design and applies thematic analysis as its principal methodological framework. The study is informed by the theoretical perspectives of Neoclassical Realism and the Copenhagen School of Security Studies. Data were collected through documentary research and semi-structured interviews with relevant experts.

Cite this Article: Shojaie, A. and Simbar, R. (2026). A Critical Analysis of Iran's Security Policymaking in Central Asia(2009-2024). *World Politics*, 15(1), 169-192. doi: 10.22124/wp.2026.32428.3617

© Author(s)

Publisher: University of Guilan

DOI: 10.22124/wp.2026.32428.3617

1. Introduction

Most research, analysis, and reporting on the foreign policy of the Islamic Republic of Iran has focused on Iran's position in the Middle East and issues related to Iran's presence and influence in the West Asian region. However, the strategic ecology of Iran's peripheral region shows that the security importance of some regions, including the northern environment (Central Asia and the South Caucasus), is no less, if not more, than other regions, including West Asia. This issue has become especially evident in recent years, as the role and influence of Iran's northern neighbors on the security arrangements of Iran's peripheral environment have become more prominent. Critical analysis of policy-making, and especially security policy-making, encompasses multiple dimensions of domestic and foreign phenomena related to foreign policy and international politics. In fact, in order to achieve a pathological understanding of security policy-making, which is also a prerequisite for sound security policy-making, a transition from one-dimensional and restrictive approaches is a fundamental necessity. Accordingly, addressing the topic of pathology requires the use of approaches that, to the extent possible, employ a relatively complete and comprehensive set of variables and different levels of analysis in their theoretical system and theoretical literature. In this regard, this study uses a combination of theoretical approaches of neoclassical realism and the Copenhagen security school. The main goal of this study is to identify and explain two categories of structural factors (external pressures and threats) as well as internal factors (institutional coordination, resources, ideology, etc.) that have affected Iran's security policymaking in the Central Asian region and have resulted in shortcomings and failures in this area. Accordingly, in this study, by identifying and stating the most important threats to Iran in Central Asia, the following question is raised: What are the most important factors that have challenged the Security Policymaking of the Islamic Republic of Iran in the Central Asian region and caused harm to Iran's national security? In this qualitative study, the thematic analysis method was used to analyze the data, and the data was collected through a library method and also through semi-structured interviews with a statistical sample that was selected in a purposeful manner.

2. Theoretical Framework

This study draws on the theoretical foundations of Neoclassical Realism and the Copenhagen School of Security Studies to examine Iran's security policymaking toward Central Asia. Neoclassical Realism provides a framework for understanding how systemic pressures, shifts in the regional balance of power, and changes in the external security environment are filtered through domestic institutions, perceptions, and decision-making processes. The Copenhagen School, particularly its emphasis on the securitization of issues and the construction of security threats, complements this perspective by examining how particular issues and actors are identified and framed as security concerns. Drawing on these two approaches, the study analyzes

the collected empirical data to identify the strengths, weaknesses, and underlying challenges of Iran's security policymaking toward Central Asia.

3. Methodology

This research is a qualitative research that can be considered as applied and developmental research in terms of its purpose and nature. The data of this research was collected through a combined library method and also through semi-structured interviews with a group of experts (12 people). Thematic analysis method was used to analyze the data collected from interviews and texts studied in articles, notes, and interviews with experts in this field. In fact, the research findings were initially extracted through data extracted from interviews and then used to complete and confirm them from other sources. The focus of this research was on conducting in-depth interviews with the intended statistical sample that was selected using a purposeful method and analyzing the notes and writings of experts available on the Internet. The interviews continued until the themes were saturated and new themes were not repeated. The statistical sample of the research also consists of a group of professors specializing in international relations and political science, and experts in foreign policy and international relations, who were selected purposefully.

4. Discussion

Although the security environment of Central Asia over the past three decades has been accompanied by a series of significant external and structural threats and constraints for the Islamic Republic of Iran, evidence shows that a significant portion of Iran's security policy challenges in this region are rooted in internal variables and constraints rather than external factors. As explained, the competition between great powers, the presence of trans-regional actors, the efforts of some regional actors to exert influence, the expansion of the influence of Russia, China, and the United States, the threats from extremism, drug trafficking, and the instability of Afghanistan, etc., are among the most important environmental pressures that have affected Iran's security calculations in this region. However, the impact of these factors has been largely moderated or exacerbated by the country's internal capacities and shortcomings. In fact, as the results of the interviews show, issues such as limitations resulting from institutional incoherence, multiple decision-making centers, weakness in formulating long-term regional strategies, cognitive problems in defining interests, economic and financial constraints, as well as the lack of effective utilization of some cultural and economic capacities, etc., have played a more prominent role in reducing the effectiveness of Iran's security policies in Central Asia. From this perspective, many of the strategic opportunities available in the region have been lost not simply due to environmental pressures, but also as a result of endogenous limitations and challenges related to the policy-making process. Therefore, assessing Iran's security policymaking in Central Asia requires simultaneous attention to external threats and the pathology of internal factors;

factors that in many cases have had a deeper and more lasting impact on policymaking outcomes.

5. Conclusion and Suggestions

The importance of the Central Asian region in the foreign policy and security strategies of regional and international actors, including China, the United States, Russia, Turkey, Russia, India, European countries such as Germany, etc., has attracted the attention of many researchers. The study of various sources and interviews with relevant experts generally indicate that, given Iran's unique material and semantic capacities for expanding its influence in Central Asia, what has been achieved so far is insignificant compared to what could have been achieved despite all the structural pressures of the international system, including sanctions. Accordingly, the set of what was raised in relation to the enumeration of threats and damaging factors in Iran's security policy-making in Central Asia indicates that comprehensive attention to the Central Asian region in all five dimensions of the Copenhagen School of Security is an inevitable necessity. In this regard, it should be said that by carrying out some internal structural reforms in the field of security policy and foreign policy and reforming the cognitive system of political elites, it is possible to overcome to a large extent the problems and damages resulting from Iran's security policy-making in important regions such as Central Asia and the South Caucasus, and transform Iran's strategic advantages in relation to this region, which are its historical background, civilizational ties, and geographical location, into the expansion of Iran's comprehensive and security influence.

Keywords: Critical Analysis, Security Policymaking, Iran, Central Asia.

.
.

سیاست جهانی

شاپا چاپی: ۲۳۸۳-۰۱۳۳

شاپا الکترونیکی: ۴۵۳۸-۴۸۹۹

Homepage: <https://interpolitics.guilan.ac.ir/>

آسیب‌شناسی سیاستگذاری امنیتی جمهوری اسلامی ایران در منطقه آسیای مرکزی (۲۰۲۴-۲۰۰۹)

امیررهام شجاعی نویسنده مسئول، دکتری روابط بین‌الملل، گروه علوم سیاسی، دانشگاه گیلان، رشت، ایران.

رایانامه: amir677roham@gmail.com

رضا سیمبر استاد، گروه علوم سیاسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه گیلان، رشت، ایران.

رایانامه: rezasimbar@hotmail.com

درباره مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	آسیای مرکزی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین مناطق جغرافیایی در محیط پیرامونی ایران، همواره با ظرفیت‌ها و چالش‌های مهمی برای ایران همراه بوده است. مجموعه عوامل داخلی و خارجی به‌گونه‌ای رقم خورده که این منطقه در قیاس با سایر مناطق از جمله غرب آسیا، از اولویت راهبردی کمتری برای نخبگان ایرانی برخوردار بوده و توجه کافی نسبت به این منطقه صورت نگرفته است. این با یک رویکرد آسیب‌شناسانه به‌دنبال پاسخ به این پرسش است که: مهم‌ترین عواملی که سیاستگذاری امنیتی جمهوری اسلامی ایران در منطقه آسیای مرکزی را با چالش‌هایی مواجه نموده و آسیب‌هایی را متوجه امنیت ملی ایران ساخته‌اند با توجه به دو سطح داخلی و خارجی شامل چه مواردی می‌باشند؟ نتایج بیانگر اثرگذاری همزمان عوامل سطح خرد (داخلی) و کلان و تأثیرگذاری بیشتر عوامل داخلی به نسبت عوامل خارجی و ساختاری می‌باشند. این پژوهش کیفی به شیوه توصیفی-تحلیلی و با استفاده از روش تحلیل مضمون صورت گرفته و از مبانی نظریات رئالیسم‌نئوکلاسیک و مکتب امنیتی کپنهاگ در تحلیل داده‌ها استفاده شده است. جمع‌آوری داده‌ها نیز به شیوه کتابخانه‌ای و همچنین با استفاده از مصاحبه نیمه‌ساختاریافته با خبرگان مربوطه می‌باشد.
کلیدواژه‌ها: آسیب‌شناسی، سیاستگذاری امنیتی، ایران، آسیای مرکزی	
تاریخچه مقاله تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۹/۲۸ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۳/۲۳ تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۳/۳۱	

استناد به این مقاله: شجاعی، امیررهام و سیمبر، رضا. (۱۴۰۵). آسیب‌شناسی سیاستگذاری امنیتی جمهوری اسلامی ایران در منطقه آسیای

مرکزی (۲۰۲۴-۲۰۰۹). سیاست جهانی، ۱۵(۱)، ۱۶۹-۱۹۲. doi: 10.22124/wp.2026.32428.3617

© نویسنده(گان)

ناشر: دانشگاه گیلان

عمده پژوهش‌ها، تحلیل‌ها و گزارش‌ها در مورد سیاست‌خارجی جمهوری اسلامی ایران، ناظر بر جایگاه ایران در خاورمیانه و مسائل مربوط به حضور و نفوذ ایران در منطقه غرب آسیا بوده است. با این حال، محیط‌شناسی راهبردی منطقه پیرامونی ایران نشان می‌دهد که اهمیت امنیتی برخی مناطق از جمله محیط شمالی (آسیای مرکزی و قفقاز جنوبی)، اگر بیش از سایر مناطق از جمله غرب آسیا نباشد، کمتر از آن نیست. این موضوع به‌ویژه در چند سال اخیر و با پُررنگ شدن نقش و اثر همسایگان شمالی ایران بر ترتیبات امنیتی محیط پیرامونی ایران، آشکار تر شده است. در این بین، آسیای مرکزی به‌عنوان یک مجموعه امنیتی منطقه‌ای مهم و به‌عنوان منطقه‌ای که هم از نظر اقتصادی و هم از نظر سیاسی و فرهنگی برای ایران مهم است، جایگاه ویژه‌ای در امنیت ملی ایران داشته است. برخی بر این عقیده‌اند که سیاست‌های جمهوری اسلامی ایران در قبال این کشورها، عمدتاً ناظر بر ابعاد عمل‌گرایانه و جنبه‌های واقع‌گرایانه بوده است؛ با این حال برای تجزیه و تحلیل رویکردها و راهبردهای ایران در این منطقه، توجه به مجموعه‌ای از عوامل سطح خُرد و کلان در هر دو حوزه داخلی و خارجی امری ضروری است. این مسئله به‌ویژه به این دلیل حائز اهمیت است که سیاست‌خارجی جمهوری اسلامی ایران در قبال مناطقی مانند قفقاز و آسیای مرکزی با امنیت داخلی ایران نیز در هم تنیده شده است. علاوه بر این برخی نگرانی‌های دیگر در حوزه‌هایی مانند تروریسم، افراط‌گرایی مذهبی، امنیت انرژی، مشکلات زیست‌محیطی و ... از جمله مواردی بوده‌اند که در منطقه آسیای مرکزی دغدغه‌هایی را حوزه امنیتی برای ایران به‌وجود آورده‌اند. در حوزه الزامات و فشارهای سیستمی ناشی از ترتیبات منطقه‌ای و بین‌المللی نیز، سیاست جمهوری اسلامی ایران در این منطقه همواره تحت تأثیر نفوذ و حضور سایر بازیگران بوده است. قدرت‌های بین‌المللی بزرگی همچون ایالات متحده آمریکا، روسیه، چین و قدرت‌های منطقه‌ای مانند ترکیه و عربستان سعودی همواره در تلاش بوده‌اند تا به شیوه‌های گوناگون منافع و نفوذ خود را در این منطقه گسترش دهند. تضاد منافع جدی میان این بازیگران منطقه‌ای و بین‌المللی در آسیای مرکزی و سرریز اختلافات و رقابت‌های میان آن‌ها از سایر مناطق به این منطقه، همگی بر پیچیدگی‌های امر سیاست‌گذاری امنیتی ایران در این منطقه مهم افزوده‌اند.

آسیب‌شناسی در حوزه سیاست‌گذاری و به‌ویژه سیاست‌گذاری امنیتی، ابعاد متعددی از پدیده‌های داخلی و خارجی مربوط به سیاست‌خارجی و سیاست بین‌الملل را در بر می‌گیرد. در حقیقت برای نیل به یک فهم آسیب‌شناسانه از سیاست‌گذاری‌های امنیتی؛ که البته لازمه‌ی سیاست‌گذاری صحیح امنیتی نیز

می‌باشد، گذار از رویکردهای تک‌بعدی و محدودیت‌زا یک ضرورت اساسی است. بر همین اساس، پرداختن به مقوله آسیب‌شناسی، مستلزم بهره‌گیری از رویکردهایی است که تا حد ممکن، مجموعه نسبتاً کامل و جامعی از متغیرها و سطوح مختلفی از تحلیل را، در نظام تئوریک و ادبیات نظری خود به کار گیرند. این مسئله حتی گاهی بهره‌گیری ترکیبی از بسترهای تئوریک مورد نیاز و استفاده همزمان از آن‌ها را در قالب سنتزهایی نو، اجتناب‌ناپذیر می‌سازد. در همین راستا، در این پژوهش از ترکیبی از رویکردهای نظری رئالیسم‌نئوکلاسیک و مکتب امنیتی کپنهاگ بهره‌گیری شده است. هدف اصلی این پژوهش احصاء و تبیین دو دسته از عوامل ساختاری (فشارهای خارجی و تهدیدات) و همچنین عوامل داخلی مانند (هماهنگی نهادی، منابع، ایدئولوژی و...) است که سیاست‌گذاری امنیتی ایران در منطقه آسیای مرکزی را تحت تأثیر خود قرار داده و کاستی‌ها و ناکامی‌هایی را در این حوزه رقم زده‌اند. بر همین اساس، در این پژوهش با احصاء و بیان مهم‌ترین تهدیدات متوجه ایران در آسیای مرکزی پرسش این پرسش مطرح می‌شود که: مهم‌ترین عواملی که سیاست‌گذاری امنیتی جمهوری اسلامی ایران در منطقه آسیای مرکزی را با چالش‌هایی مواجه نموده و آسیب‌هایی را متوجه امنیت ملی ایران ساخته‌اند شامل چه مواردی می‌باشند؟ در این پژوهش کیفی از روش تحلیل مضمون برای تحلیل داده‌ها استفاده شده و داده‌ها به شیوه کتابخانه‌ای و همچنین به وسیله مصاحبه نیمه‌ساختاریافته با یک نمونه آماری که به شیوه هدفمند انتخاب شده‌اند، جمع‌آوری شده است.

۱. پیشینه

جستجوی منابع مرتبط با پژوهش نشان می‌دهد که عمده آثار موجود به تحلیل یک جنبه خاص از سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در قبال منطقه آسیای مرکزی پرداخته‌اند. برخی به صورت خاص روابط دوجانبه ایران و یا سیاست خارجی آن را در قبال برخی از کشورهای این منطقه در بوته نقد و بررسی قرار داده‌اند؛ برخی دیگر نیز به بررسی کلیات سیاست خارجی و سیاست‌گذاری امنیتی آن در آسیای مرکزی از دریچه رویکردهای نظری مختلف و یا به بررسی یک جنبه کلی (فرهنگی، اقتصادی و...) از سیاست خارجی آن در این منطقه پرداخته‌اند. این در حالی است که این پژوهش یک رویکرد جامع داشته و سیاست‌گذاری امنیتی جمهوری اسلامی ایران در قبال آسیای مرکزی، دال مرکزی آن را تشکیل می‌دهد و همچنین در حوزه روش‌شناختی و نظری نیز در این حوزه دارای نوآوری قلمداد می‌شود. در ادامه به برخی از مهم‌ترین آثار مرتبط با موضوع پژوهش اشاره شده است. سیمبر و رضاپور (۱۳۹۷) در مقاله‌ای با عنوان «راهبردهای جمهوری اسلامی ایران در قبال بحران امنیتی در آسیای مرکزی» این پرسش را مطرح

نموده‌اند که پس از فروپاشی شوروری، دلایل شکل‌گیری بحران امنیتی در آسیای مرکزی چه بوده است؟ و ایران چگونه می‌تواند محیط امنیتی خود را از بحران ایجاد شده در این منطقه حفظ کند؟ مهم‌ترین یافته‌های پژوهش حاکی از این است که در آسیای مرکزی ترکیب پیچیده و چند لایه‌ای از عوامل اقتصادی، ساختار اجتماعی-مذهبی و عوامل سیاسی و بحران مشروعیت باعث شکل‌گیری بحران امنیتی شده است. جمهوری اسلامی ایران می‌تواند برای هم‌سویی راهبردی با آسیای مرکزی و امن نگاه داشتن محیط امنیتی خود رویکردی اقتصادی-فرهنگی در مناسبات با کشورهای این منطقه اتخاذ کند که ضمن پرهیز از مسائل اختلافی، اشتراکات فرهنگی و نیازمندی‌های اقتصادی طرفین مورد لحاظ قرار گیرند.

عزیزی (۱۳۹۷) در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل پیوندهای امنیتی ایران و آسیای مرکزی بر اساس نظریه «مجموعه‌های امنیتی منطقه‌ای»» با تمرکز بر موضوع امنیت در آسیای مرکزی و با استفاده از چارچوب نظری «مجموعه‌های امنیتی منطقه‌ای»، تلاش دارد ضمن ارائه یک طبقه‌بندی از مهم‌ترین مسائل و دغدغه‌های امنیتی موجود در منطقه، جنبه‌های پیوند ایران را با این منطقه در بحث امنیت بررسی کند. به بیان دیگر، این نوشتار در پی پاسخ‌گویی به چرایی تأثیرگذاری امنیت در منطقه آسیای مرکزی بر امنیت ملی و منافع ملی ایران است و پس از بررسی و تحلیل موضوع، چنین بیان می‌کند که با توجه به میزان و شدت پیوندهای امنیتی ایران با منطقه آسیای مرکزی، ایران به جزئی از مجموعه امنیتی آسیای مرکزی تبدیل شده است. همین مسئله، سبب شده امنیت در منطقه بر امنیت و منافع ملی ایران تأثیرگذار باشد. دهشیری و طاهری (۱۳۹۵) در مقاله‌ای با عنوان «دیپلماسی آموزشی جمهوری اسلامی ایران در آسیای مرکزی» در پاسخ به این پرسش است که جمهوری اسلامی ایران چگونه می‌تواند از ظرفیت‌های آکادمیک خود در منطقه آسیای مرکزی بهره‌برداری نماید؟ اینگونه استدلال می‌کنند که جمهوری اسلامی ایران می‌تواند با بهره‌گیری از ظرفیت‌های فرهنگی، زبان فارسی، پیشینه مشترک تمدنی و توان آموزش عالی کشور به ویژه در عرصه تبادلات دانشگاهی نسبت به برسازی تصویری مثبت از خود اقدام کند و دیپلماسی آموزشی خود را در منطقه آسیای مرکزی ارتقا دهد.

شجاعی (۱۴۰۴) در مقاله‌ای با عنوان «آسیب‌شناسی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران از منظر واقع‌گرایی نئوکلاسیک؛ با تأکید بر واکاوی افعال واکنشی» به نقد نظری سیاست خارجی ایران و آسیب‌های موجود در آن پرداخته است. این مقاله با بهره‌گیری مبانی نظریه رئالیسم نئوکلاسیک به این نتیجه می‌رسد که عوامل سطح خرد در هر دوجنبه مادی (نهادی) و معنایی (ادراکات و برداشت‌ها)، در

سه حوزه ۱- شناخت (خود، محیط بین‌المللی و تهدیدات خارجی) ۲- اجماع بر سر سیاست خارجی بهینه و در نهایت ۳- تصمیم‌گیری به موقع (مسئله زمان)؛ از جمله آسیب‌سازترین عوامل در حوزه سیاست خارجی ایران به‌شمار می‌آیند. در این مقاله به مناطقی مانند آسیای مرکزی و قفقاز جنوبی نیز اشاراتی شده و آسیب‌های سیاست خارجی ایران در این مناطق نیز بر اساس همین موارد تبیین شده‌اند. واستنیج (۲۰۱۷) در مقاله‌ای با عنوان «آسیای مرکزی در تصور ژئوپلیتیکی ایران» به نکات جالب توجهی البته در زمان خاص خود که پس از توافق هسته‌ای (برجام) و پیش از خروج آمریکا از آن بود پرداخته است. این مقاله موضع ایران را در مورد آنچه که به عنوان مسائل کلیدی شکل‌دهنده دیپلماسی آسیای مرکزی خود می‌داند، یعنی همکاری اقتصادی منطقه‌ای، سیاست خط لوله، وضعیت دریای کاسپین، همکاری امنیتی و دیپلماسی فرهنگی، بررسی خواهد کرد. این مطالعه موردی بیانی از چگونگی درک ایران از خود به عنوان یک بازیگر حیاتی در منطقه ارائه می‌دهد و به استدلال می‌کند که ایران دنبال تأکید بر مزایای موقعیت ژئواستراتژیک، ثبات نسبی و افزایش نقش بین‌المللی خود پس از توافق هسته‌ای است.

یرمک‌بایوف و همکاران (۲۰۲۳) در مقاله‌ای با عنوان «آسیای مرکزی در سیاست خارجی ایران و ترکیه» به مرور رقابت ایران و ترکیه در آسیای مرکزی پرداخته و به دنبال تبیین استراتژی‌های این دو بازیگر برای اعمال نفوذ خود در این منطقه می‌باشند. این مقاله استدلال می‌کند که ترکیه با بهره‌گیری هوشمندانه از منابع قدرت نرم خود، توانسته تا نفوذ بیشتری را در مقایسه با ایران به‌دست بیاورد. در انتها مقاله تأکید دارد که ایران برای تقویت موقعیت خود و افزایش توازن در برابر ترکیه، باید راهبردهای جامع‌تر و سازمان‌یافته‌تری را به‌ویژه در بهره‌گیری از منابع قدرت نرم خود به‌کار بگیرد.

برخی آثار پژوهی نیز به‌صورت موردی به ارزیابی سیاست خارجی ایران در رابطه با کشورهای این منطقه پرداخته‌اند که از جمله آن‌ها می‌توان به مقاله سلورزی‌زاده و همکاران (۱۳۹۹) با عنوان «آسیب‌شناسی آینده‌پژوهانه سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در تاجیکستان» و همچنین مقاله شفیع‌ی و سلورزی‌زاده (۱۴۰۳) با عنوان «سیاست جمهوری اسلامی ایران در مورد قرقیزستان، راهبردهای کنونی، سناریوهای آینده» اشاره نمود. عمده اینگونه مقالات با تأکید بر ضعف در سیاست‌گذاری جمهوری اسلامی ایران در قبال کشورهای این منطقه، بر ضرورت اتخاذ راهبردهای جامع و بلندمدت در رابطه با این منطقه و کشورهای موجود در آن تأکید دارند. در مجموع باید گفت که آثار پیرامون سیاست ایران در قبال آسیای مرکزی به طیف وسیعی از مسائل از جمله چالش‌ها و راهبردهای امنیتی، ابتکارات

و همگرایی‌های منطقه‌ای، پیوندهای اقتصادی، رویکرد دولت‌های مختلف در این منطقه و ... پرداخته‌اند. با این حال تمرکز اصلی این مقاله موضوع آسیب‌شناسی سیاست‌گذاری امنیتی جمهوری اسلامی ایران در این منطقه و عوامل مربوط به آن می‌باشد، موضوعی که با یک رویکرد کلان حاکمیتی بایستی به آن توجه نمود.

۲. مبانی و چارچوب نظری پژوهش

آسیب‌شناسی در حوزه سیاست‌گذاری و به‌ویژه سیاست‌گذاری امنیتی، ابعاد متعددی از پدیده‌های داخلی و خارجی مربوط به سیاست بین‌الملل را در بر می‌گیرد. در حقیقت برای نیل به یک فهم آسیب‌شناسانه از سیاست‌گذاری‌های امنیتی؛ که البته لازمه‌ی سیاست‌گذاری صحیح امنیتی نیز می‌باشد، گذار از رویکردهای تک‌بعدی و محدودیت‌زا یک ضرورت اساسی است. بر همین اساس، پرداختن به مقوله آسیب‌شناسی، مستلزم بهره‌گیری از رویکردهایی است که تا حد ممکن، مجموعه نسبتاً کامل و جامعی از متغیرها و سطوح مختلفی از تحلیل را، در نظام تئوریک و ادبیات نظری خود به‌کار گیرند. این مسئله حتی گاهی بهره‌گیری ترکیبی از بسترهای تئوریک مورد نیاز و استفاده همزمان از آن‌ها را در قالب ستنزهایی نو، اجتناب‌ناپذیر می‌سازد. با وجود اینکه نظریات متعددی به بحث و تحلیل پیرامون منطقه‌محوری سیاست بین‌الملل پرداخته و بر اهمیت این سطح از تحلیل در هزاره سوم تأکید نموده‌اند؛ با این حال مکتب امنیتی کپنهاگ به‌عنوان پیشگام این موضوع، حاوی نظریات و گزاره‌های تحلیلی جامع‌تر و مرجح‌تری نسبت به سایر نظریات است. این مسئله به‌ویژه به این دلیل حائز اهمیت است که در مکتب امنیتی کپنهاگ علاوه بر توجه به ابعاد موسع و چندگانه امنیت، می‌توان از نظریات مربوط به ترتیبات امنیت منطقه‌ای مانند نظریه مجموعه امنیتی منطقه‌ای^۱ (Buzan, 1991) بوزان نیز استفاده نمود. همچنین بهره‌گیری از سایر مفاهیم موجود در این مکتب مانند امنیتی‌سازی^۲ (Buzan et al., 1998) نیز، می‌تواند با واکاوی ابعاد زیربنایی و معنایی کنش امنیتی، در فهم، تبیین و در نهایت آسیب‌شناسی سیاست‌گذاری امنیتی مفید و اثرگذار باشد. مجموعه مفاهیم و استدلال‌های موجود در مکتب امنیتی کپنهاگ، با تبیین عوامل اثرگذار بر سیاست‌گذاری امنیتی، محقق را به یک درک جامع از این مقوله ناآل می‌سازد. از جمله مهم‌ترین موارد مورد تأکید در مکتب امنیتی کپنهاگ، نگرش موسع و چندبعدی آن

^۱ Regional Security Complex Theory

^۲ Securitization

نسبت به مقوله امنیت و گسترش دامنه این دال مهم به جنبه‌ها و ابعاد متعدد است. در مکتب امنیتی کپنهاگ، تحلیل امنیت باید این ۵ بخش را دربر بگیرد:

۱. نظامی (تهدیدهای مسلحانه)

۲. سیاسی (مشروعیت، حاکمیت، ایدئولوژی)

۳. اقتصادی (رفاه، منابع، آسیب‌پذیری ساختاری)

۴. اجتماعی (هویت جمعی، فرهنگ، زبان)

۵. محیط‌زیستی (اکوسیستم‌ها، بقا) (Buzan et al., 1998).

بستر تئوریک دیگری که در این پژوهش از آن بهره‌گیری خواهد شد، نظریه رئالیسم‌نئوکلاسیک است. رئالیسم‌نئوکلاسیک بیش از آنکه یک نظریه مشخص باشد، یک رهنمود کلی است که با فراهم‌سازی چارچوب و متغیرهای نظریه‌سازی، امکان تولید نظریات گوناگون را در یک زمینه مشخص فراهم می‌آورد. از آنجایی که محتوای اصلی رئالیسم‌نئوکلاسیک، توجه همزمان به عوامل خُرد و کلان در تحلیل و تبیین سیاست‌خارجی کشورهاست؛ بهره‌گیری هدفمند از آن در آسیب‌شناسی سیاست‌گذاری خارجی و امنیتی (با توجه به ابعاد گوناگون و متغیرهای فراوان خُرد و کلان آن)، نه تنها یک مسئله راهگشا، بلکه گاهی ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است. یکی از مهم‌ترین و کاربردی‌ترین نظریه‌های رئالیستی سیاست‌خارجی، تئوری رئالیسم‌نئوکلاسیک می‌باشد. این تئوری با بهره‌گیری ترکیبی از نگاه کلان رئالیسم‌ساختاری و نگاه خرد رئالیسم کلاسیک؛ سیاست‌خارجی را محصول افعال مبتنی بر مفهوم ترجمه‌شده‌ی الزامات ساختاری، به‌وسیله‌ی دولت‌ها و سایر عوامل داخلی، در نظر می‌گیرد؛ تأکید بر محدودیت‌های سیستمی در کنار انتخاب‌گرهای غیرسیستمی، باعث افزایش قدرت تبیینی این تئوری شده است (Shojaie, 2024: 197). متفکران NCR¹ بر این عقیده هستند که پایداری دقیق به یک مکتب فکری برای حل سیاست‌خارجی، تبیین سیاست‌بین‌الملل یا حل پازل‌های استراتژیک بزرگ، مفید نیست و برای تبیین و تشریح این‌گونه موارد، نیاز به استفاده از یک شبکه توضیحی گسترده می‌باشد (Meibauer et al., 2021: 275). این به معنای ظرفیت این بستر نظری برای جذب مفاهیم و متغیرهای گوناگون در تحلیل و تبیین سیاست‌خارجی و سیاست بین‌الملل است.

¹ Neoclassical Realism

۳. روش‌شناسی پژوهش

این تحقیق از جمله پژوهش‌های کیفی است که از نظر هدف و ماهیت، می‌توان آن را در زمره تحقیقات کاربردی و توسعه‌ای برشمرد. داده‌های این پژوهش به شیوه‌ی ترکیبی کتابخانه‌ای و همچنین با ابزار مصاحبه نیمه‌ساختاریافته با جمعی از خبرگان (۱۲ نفر) جمع‌آوری شده است. برای تجزیه و تحلیل داده‌های جمع‌آوری شده از مصاحبه‌ها و متون مطالعه شده در مقالات و یادداشت‌ها و مصاحبه‌های کارشناسان این حوزه، از روش تحلیل مضمون بهره‌گیری شده است. در حقیقت یافته‌های پژوهش در ابتدا از طریق داده‌های مستخرج از مصاحبه‌ها مستخرج شده و سپس برای تکمیل و تأیید آن‌ها از سایر منابع استفاده شده است. تمرکز این پژوهش بر انجام مصاحبه عمیق با نمونه آماری مدنظر که به روش هدفمند انتخاب شده‌اند و تحلیل یادداشت‌ها و نوشتارهای کارشناسان موجود در اینترنت بوده است. مصاحبه‌ها تا زمان رسیدن به اشباع تم‌ها و عدم تکرار مضامین جدید ادامه یافت. شایان ذکر است که در مصاحبه نیمه‌ساختار یافته پرسش‌هایی در اختیار مصاحبه شونده‌گان قرار گرفته اما به آن‌ها این فرصت داده می‌شود تا آزادانه پاسخ خود را ارائه دهند. روش تحلیل مضمون نیز عمدتاً به‌منظور بررسی عوامل موثر بر اجرای سیاست‌ها، محتوی سیاست‌ها، ادراک مدیران و سیاست‌گذاران و تبیین و کشف آسیب‌ها در حوزه سیاست‌گذاری مورد استفاده قرار می‌گیرد (برای مثال مراجعه شود به: Kamali, 2018: 189-208). نمونه آماری پژوهش نیز متشکل از جمعی از اساتید دارای تخصص در رشته روابط بین‌الملل و علوم سیاسی و کارشناسان سیاست‌ خارجی و روابط بین‌الملل می‌باشد که به‌صورت هدفمند انتخاب گزینش شدند.

۴. آسیای مرکزی به‌عنوان یک مجموعه امنیتی منطقه‌ای

همانطور که در بخش‌های قبلی گفته شد، نظریه مجموعه‌های امنیتی منطقه‌ای (Buzan & Wæver, 2003) که در ادامه و تکمیل مکتب امنیتی کپنهاگ عرضه شد، یکی از مهم‌ترین ابزارهای تئوریک برای مطالعه و تحلیل ترتیبات امنیتی در سطوح مربوط به مناطق مختلف جغرافیایی است. مطابق استدلال این نظریه امنیت بین‌الملل را بایستی در قالب خوشه‌های منطقه‌ای به‌هم پیوسته و بر هم اثرگذار تحلیل کرد، مناطقی که متشکل از کشورهایی است که تهدیدات و نگرانی‌های امنیتی آن‌ها به‌طور متقابل به‌هم پیوسته و درهم‌تنیده است. در ادامه تلاش می‌شود تا دو منطقه جغرافیایی آسیای مرکزی و قفقاز جنوبی در چارچوب مفاهیم و مبانی مفهوم و نظریه مجموعه امنیتی منطقه‌ای ارزیابی شوند. منطقه آسیای مرکزی

را می‌توان نمونه‌ای مشخص از یک مجموعه امنیتی منطقه‌ای برشمرد. کشورهای این منطقه شامل قزاقستان، قرقیزستان، تاجیکستان، ترکمنستان و ازبکستان، پس از فروپاشی شوروی در سال ۱۹۹۱ با ترتیبات امنیتی جدیدی مواجه شدند که نزدیکی جغرافیایی، دخالت‌های خارجی و برخی تهدیدات و دغدغه‌های امنیتی مشترک، خصائص یک مجموعه امنیتی منطقه‌ای را به آن‌ها بخشیده است. برخی از مهم‌ترین منابع تهدید در آسیای مرکزی عبارت‌اند از افراط‌گرایی مذهبی و تروریسم، قاچاق مواد مخدر از افغانستان، بحران‌های قومی و مرزی (به‌ویژه در دره فرغانه)، چالش‌های زیست‌محیطی از جمله بحران آب و خشک‌شدن دریاچه آرال، اسلام رادیکال در مقابل سکولاریسم، اقتدارگرایی در مقابل سیاست‌های هویتی، کنترل منابع شرقی در مقابل غربی و جنگ علیه تروریسم آمریکا (Jonson, 2006). افزون بر این، وابستگی متقابل در حوزه منابع آب به‌ویژه میان تاجیکستان و قرقیزستان از یک‌سو و کشورهای پایین‌دست مانند ازبکستان و ترکمنستان از سوی دیگر بُعدی دیگر از درهم‌تنیدگی امنیتی منطقه را آشکار می‌سازد.

در کنار تهدیدات مشترک و برخی عوامل و بسترهای تنش‌زا که در مورد آن نیز صحبت شد، برخی موارد دیگر از جمله هویت‌های قومی و فرهنگی نیز در شکل‌گیری این مجموعه امنیتی نقش مهمی ایفا کرده‌اند. اگرچه بیشتر کشورهای این منطقه ترک‌تبار هستند، تاجیکستان به دلیل هویت فارسی‌زبان خود استثنا محسوب می‌شود و این دست از تنوع‌ها، خود زمینه‌ساز اختلافات فرهنگی و سیاسی میان دولت‌ها بوده است (Collins, 2006). در رابطه با تأثیر بازیگران خارجی بر شکل‌گیری و ترتیبات امنیتی آسیای مرکزی نیز باید گفت که قدرت‌های فرامنطقه‌ای نقش موثر و تعیین‌کننده‌ای در معادلات امنیتی این منطقه داشته و در شکل‌گیری مناسبات امنیتی آن همواره فعالانه به‌دنبال ایفای نقش بوده‌اند. ایالات متحده آمریکا، روسیه، چین و ترکیه از جمله مهم‌ترین بازیگرانی بوده‌اند که پس از جنگ سرد به‌دنبال افزایش نفوذ و گسترش منافع خود در منطقه آسیای مرکزی بوده‌اند. روسیه که این منطقه را به‌عنوان حیات خلوت و بخش‌های جدا شده از اتحاد جماهیر شوروی بازنمایی می‌کند همواره در تلاش بوده تا با افزایش نفوذ خود در این منطقه درصدد بازایابی موقعیت سابق خویش برای ایفای نقش موثر باشد و در همین راستا تلاش نموده تا با شیوه‌های گوناگونی مانند سازمان پیمان امنیت جمعی (CSTO) و پایگاه‌های نظامی و قراردادهای نظامی و اقتصادی دو یا چندجانبه با کشورهای این منطقه حضور و نفوذ خود را گسترش دهد. چین نیز که پس از فروپاشی شوروی با کشورهای روسیه، قزاقستان، قرقیزستان و تاجیکستان در آسیای مرکزی هم‌مرز شد، این فرصت را یافت تا با تأثیرگذاری بر ترتیبات امنیتی این

منطقه، منافع و نفوذ خویش را توسعه و بسط دهد. برخی تهدیدات از جمله افراط‌گرایی مذهبی، تروریسم و جدایی‌طلبی که در استان سین‌کیانگ چین وجود داشته‌اند (Azizi, 2016: 68-69) نیز از جمله انگیزه‌ها و محرک‌هایی بوده‌اند که چین را به ایفای نقش موثر و اعمال نفوذ در آسیای مرکزی و تلاش جهت مدیریت چالش‌های این منطقه سوق دهند. بر همین اساس چین با استفاده از ابزارهای متعدد مانند سازمان همکاری شانگهای (SCO) و یا ابتکار «یک کمربند-یک راه»، به دنبال ایفای نقش حداکثری و افزایش و تثبیت نفوذ خود در منطقه آسیای مرکزی بوده است (Aris, 2011).

ایالات متحده نیز پس از حملات ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱ با استقرار نیرو در ازبکستان و قرقیزستان، در امنیت منطقه مداخله کرد و همواره نگاهی خاص به این منطقه نسبتاً بی‌ثبات که غنی از منابع است داشته است (Cooley, 2012). این حضور گسترده بازیگران خارجی موجب شده که الگوهای امنیتی آسیای مرکزی بیش از آنکه کاملاً درون‌زا باشند، تحت تأثیر تعامل میان قدرت‌های بزرگ شکل بگیرند، اتحادیه اروپا نیز به‌عنوان دومین شریک بزرگ آسیای مرکزی که منافع مهمی از جمله در رابطه با مقوله انرژی در این منطقه دارد (Salehi and Mohammadinasab, 2025: 257 به نقل از Xichao, 2014: 6)، از جمله بازیگران مهمی است که تلاش داشته نقشی روبه رشد و فزاینده در این منطقه ایفا کند. نقش اتحادیه اروپا در آسیای مرکزی را می‌توان در چارچوب «خیزش هژمونی چین» و «ریش هژمونی ایالات متحده آمریکا» و تلاش جهت اتخاذ راهبرد «بازی بزرگ بیناژمونی» جهت نیل به اهداف امنیتی و منافع خود ارزیابی نمود (Salehi and Mohammadinasab, 2025: 257). در مجموع باید گفت که این سطح از درهم‌تنیدگی معادلات و دغدغه‌های امنیتی هم در میان بازیگران محاط در این منطقه جغرافیایی و هم در میان سایر قدرت‌های فرامنطقه‌ای موثر در این منطقه، همگی بیانگر این گزاره هستند که آسیای مرکزی را بایستی یک مجموعه امنیتی منطقه‌ای تمام‌عیار به‌شمار آورد. بر همین اساس، تجزیه و تحلیل سیاست‌گذاری امنیتی ایران در منطقه آسیای مرکزی نیز بایستی با توجه به برشماری این منطقه به‌عنوان یکی از مجموعه‌های امنیتی منطقه‌ای مهم در محیط پیرامونی ایران صورت بگیرد.

۵. نتایج حاصل از مصاحبه‌ها

مضمون اصلی	زیر مضمون	نمونه نقل قول‌های مربوطه
تهدیدات متوجه ایران در منطقه آسیای مرکزی	نفوذ و رقابت محدود کننده قدرت‌های بزرگ جهانی	نقش امنیتی و تاریخی روسیه را نمی‌توان نادیده گرفت؛ نفوذ گسترده چین در قالب پروژه‌های اقتصادی، سیاسی، ترانزیتی و ...، افزایش حضور

		آمریکا در آسیای مرکزی؛ سایه سنگین نفوذ چین و روسیه بر مناسبات این منطقه
تهدیدات متوجه ایران در منطقه آسیای مرکزی	نفوذ قدرت‌های منطقه‌ای چالش‌گر	نفوذ چند جانبه ترکیه در ابعاد گوناگون فرهنگی، سیاسی، نظامی، امنیتی، اقتصادی (در قالب روابط دو یا چندجانبه، سازمان کشورهای ترک، تهدیدات ناشی پان‌ترکیسم، مسیرهای ترانزیتی و...)؛ نفوذ عربستان و امارات در این منطقه، گسترش نفوذ اسرائیل در این منطقه و تلاش برای محاصره ژئوپلیتیکی ایران، برنامه‌های راهبردی رقبای منطقه‌ای ایران که موجب کاهش قدرت مانور ایران در این منطقه می‌شود
تهدیدات متوجه ایران در منطقه آسیای مرکزی	تهدیدات اقتصادی	رژیم تحریم‌ها و تأثیرات آن بر روابط ایران با کشورهای منطقه؛ تحریم‌ها و تأثیر آن بر همکاری‌ها و مبادلات ایران با کشورهای منطقه آسیای مرکزی به‌عنوان مثال تأثیر تحریم‌ها بر معاملات گازی ایران و ترکمنستان؛ کم بودن میزان مبادلات تجاری ایران با کشورهای این منطقه به‌عنوان یک منبع تهدید؛ مسیرهای ترانزیتی و تنگ شدن حلقه محاصره ایران؛ فرصت‌های اقتصادی از دست رفته به‌واسطه مسیرهای ترانزیتی که ایران در آن‌ها ذی‌نفع نیست، دور زدن ایران در کریدور میانی؛ تقویت مسیرهای شمال-جنوب بدون ایران؛ همکاری‌های چندجانبه علیه مزیت‌های ژئوپلیتیکی ایران؛ جذاب‌تر بودن چین، ترکیه، عربستان، امارات و اروپا برای کشورهای این منطقه به‌دلیل ریسک‌پنداری ایران در همکاری‌های مالی و عدم وجود دیپلماسی فعال اقتصادی از سوی ایران
تهدیدات متوجه ایران در منطقه آسیای مرکزی	تهدیدات فرهنگی-هویتی	تهدید زبان فارسی در این منطقه، افزایش نفوذ فرهنگی و هویتی ترکیه در این منطقه، برداشت نسبتاً منفی برخی دولت‌های این منطقه از ایران، برداشت منفی از اسلام‌گرایی در برخی از

کشورهای آسیای مرکزی و متعاقباً افزایش نگرش منفی نسبت به ایران، تصویر سیاسی و حکومتی منفی از ایران؛ سوءاستفاده بازیگران خارجی از حساسیت‌های قومی؛ جنگ‌نرم در حوزه اقوام ایرانی؛ تلاش برای ایجاد گسل‌های قومی، زبانی و مذهبی		
وجود رگه‌های بنیادگرایی به‌عنوان یک منبع تهدید؛ تحولات افغانستان و بازگشت طالبان و بی‌ثباتی مرزها؛ بی‌ثباتی افغانستان؛ ناامنی مرزهای شمالی (شمال شرق)؛ قاچاق انسان، قاچاق سلاح و موارد مخدر؛ عبور گروه‌های مشکوک با احتمال انجام اقدامات خرابکارانه ضد امنیتی؛ ضعف کنترل مشترک مرزی	تهدیدات با منشاء بنیادگرایی	تهدیدات متوجه ایران در منطقه آسیای مرکزی
بحران آب در کشورهای بالا دست و پایین دست؛ خشکسالی و مسئله مهاجرت؛ مسئله ریزگردها؛ بحران آب و چالش‌های ناشی از آن و افزایش هزینه‌های امنیتی؛ پس‌روی آب دریای کاسپین و ریختن پساب‌های صنعتی و بیمارستانی فاضلاب به دریا	تهدیدات زیست‌محیطی	تهدیدات متوجه ایران در منطقه آسیای مرکزی
اقدامات جمهوری اسلامی ایران در این منطقه عمدتاً واکنشی بوده است؛ سیاست واکنشی و نه پیش‌دستانه؛ توان محدود اقتصادی باعث عدم مدیریت مناسب چالش‌های متوجه ایران در این منطقه شده است؛ تعارض بین رویکردهای اقتصادی و عملی	موارد ناظر بر ارزیابی راهبردها و رویکردهای ایران در منطقه آسیای مرکزی	آسیب‌شناسی سیاست‌گذاری امنیتی ایران و ارزیابی راهبردها
برخی موارد به درستی امنیتی سازی شده‌اند مانند تروریسم و بی‌ثباتی مرزی؛ برخی موارد مانند نفوذ چین و سایر قدرت‌های بزرگ و پروژه‌های آن‌ها به درستی امنیتی‌سازی نشده‌اند با اینکه خطراتی برای ایران به همراه دارند؛ نگاه نخبگان ایرانی به امنیت همچنان مضیق، تک‌بعدی و نظامی است و وجوه اقتصادی، اجتماعی و محیط زیستی همچنان مورد توجه نیست؛ امنیتی‌سازی را فقط در تروریسم و قاچاق دیده‌ایم و از ابعاد اقتصادی و فرهنگی غافل	ارزیابی امنیتی‌سازی ایران از مسائل مربوط به این منطقه	آسیب‌شناسی سیاست‌گذاری امنیتی ایران و ارزیابی راهبردها

شده‌ایم؛ امنیتی‌سازی از نفوذ برخی بازیگران منطقه‌ای از جمله ترکیه به درستی صورت نگرفته است (به ویژه در ابعاد غیر نظامی)؛ امنیتی‌سازی باید هوشمند باشد و چند جانبه؛ برخی مسائل از جمله نفوذ راهبردی سایر بازیگران در این منطقه به درستی امنیتی سازی نشده است		
عدم اجماع و ناکارآمدی سیاست خارجی؛ عدم یکدستی و عدم هماهنگی سیاست‌گذاری‌ها و نهادها؛ تغییر دولت‌ها و روی کار آمدن افراد نابلد غیر متخصص، عدم مدیریت یکپارچه در سیاست خارجی ایران؛ فقدان برنامه‌ریزی بلند مدت که موجب سیاست‌های متعارض در دولت‌های مختلف می‌شود؛ تعارض میان نهادهایی مانند وزارت امور خارجه و نهادهای امنیتی و بخش خصوصی؛ ضعف هماهنگی بین نهادهای داخلی در سیاست‌گذاری در این منطقه؛ توجه نامتوازن نسبت به این منطقه در قیاس با برخی مناطق از جمله خاورمیانه؛ تضاد ایدئولوژیک با شرق و غرب، نتوانستیم بخش خصوصی را برای سرمایه‌گذاری در این منطقه قانع کنیم	عوامل منجر بروز آسیب در سیاست خارجی و امنیتی ایران در این منطقه	آسیب‌شناسی سیاست‌گذاری امنیتی ایران و ارزیابی راهبردها

۶. تجزیه و تحلیل داده‌های استخراج شده

۶-۱. تهدیدات متوجه ایران در آسیای مرکزی

مطابق آنچه از نظرات خبرگان و همچنین سایر منابع مربوطه حاصل شد، مهم‌ترین تهدیدات متوجه ایران در آسیای مرکزی شامل نفوذ و رقابت محدود کننده قدرت‌های بزرگ جهانی، نفوذ قدرت‌های منطقه‌ای چالش‌گر، تهدیدات فرهنگی-هویتی، تهدیدات با منشاء بنیادگرایی، تهدیدات اقتصادی و تهدیدات زیست‌محیطی است. شایان ذکر است که این تهدیدات به یکدیگر مرتبط بوده و بر یکدیگر تأثیر و تأثر دارند. همچنین مطالعه منابع مختلف و تجزیه و تحلیل نظرات خبرگان، بیانگر این مسئله هستند که عمده این تهدیدات به درستی ادراک نشده و بر همین اساس نیز، راهبردهای مهار و مدیریت آن‌ها از ضعف‌های اساسی برخوردار بوده‌اند.

تنها در یک مورد، بررسی نفوذ ترکیه در آسیای مرکزی به عنوان یک قدرت منطقه‌ای چالش‌گر و تبعات راهبردی آن برای امنیت ملی ایران، می‌تواند بسیار آموزنده باشد. به گونه‌ای که در حوزه اقتصادی و

سیاسی- نظامی، پیامد حضور ترکیه برای ایران، شامل حذف این کشور از طرح‌های انتقال کالا و انرژی آینده و همچنین فرسایش ژئوپلیتیک ایران است و در حوزه فرهنگی نیز گسترش پان‌ترک‌گرایی به دنبال حضور ترکیه در منطقه، می‌تواند علاوه بر تهدید یکپارچگی سرزمینی ایران، سبب دوری کشورهای منطقه از ایران شود (Reisinezhad and Khanmohammadi, 2024: 156). «ترکیه به‌عنوان دولتی ترک به کمک و حمایت از کشورهای تازه استقلال‌یافته برخاسته است، آنکارا با نظر داشت منافع ژئوپلیتیک خود در هریک از این جمهوری‌های مستقل شده هدف مهم‌تری را دنبال کرده و آن عبارت است از احیای فرهنگ ترک و گسترش ایده پان‌ترکسیم، استراتژی فرهنگی ترکیه برای نیل به این مقصد همواره بر قلم استوار بوده و به همین جهت تأسیس مدارس و دانشگاه‌های مستقل یا مشترک را در هر یک از جمهوریها در سرلوحه کار خود قرار داده است. دانشگاه مشترک قزاق-ترک (خواجه احمد یسوی) در قزاقستان دلیل روشنی بر این ادعا می‌باشد. تأسیس کالج‌های زبان ترکی، برگزاری کنفرانس‌های مشترک، تأسیس فروشگاه‌های زنجیره‌ای با عرضه محصولات ترک، دایر کردن رستوران‌های غذاخوری، اعزام مبلغ و مدرس دینی، مرمت و بازسازی اماکن دینی و مذهبی از شیوه‌ها و برنامه‌های رایج ترکیه در این کشورهاست» (Abedini, 2018).

مطمئناً علاوه بر ترکیه بررسی رویکردها و راهبردهای سایر کشورها مانند هند، چین، روسیه، عربستان، اسرائیل و... در آسیای مرکزی نیز، می‌تواند ابعاد و عمق تهدیدات متوجه ایران را روشن سازد و نخبگان ایرانی را به ضرورت توجه راهبردی به این منطقه مجاب سازد و ترکیه تنها یک نمونه و البته یک نمونه مهم و آموزنده در این رابطه می‌باشد. برای مثال در پژوهشی از سوی لطفی و حریری با عنوان «راهبرد ائتلافی اسرائیل در آسیای مرکزی و تاثیر آن بر محیط امنیت منطقه‌ای جمهوری اسلامی ایران» گسترش حضور و نفوذ رژیم اسرائیل در آسیای مرکزی در جهت اتحاد و همگرایی با کشورهای این منطقه با هدف ایجاد واگرایی و اعمال فشار بر محیط پیرامونی و امنیت ملی ایران قلمداد شده است (Hariri and Lotfi, 2024). در مجموع باید گفت که مجموعه تهدیداتی که در سطوح گوناگون منطقه‌ای و بین‌المللی و در ابعاد پنج‌گانه مکتب امنیتی کپنهاگ در آسیای مرکزی متوجه ایران است، موارد مهمی بوده که فشارهای ساختاری و قابل توجهی را متوجه کشور ساخته است و ضروری است برای مدیریت و مهار آن‌ها راهبردها و رویکردهای جامعی در پیش گرفته شود.

۶-۲. عوامل آسیب‌زا در سیاست‌گذاری امنیتی ایران در آسیای مرکزی

در رابطه با عوامل آسیب‌زا در سیاست‌گذاری امنیتی ایران در آسیای مرکزی نیز مطالعه منابع موجود و آنالیز نظرات نخبگان بیانگر نکات مهمی است که بسیاری از آن‌ها ناظر بر عوامل کلی آسیب‌زا در حوزه سیاست‌ خارجی و سیاست‌گذاری امنیتی ایران بوده (مانند موازی‌کاری نهادها، عدم وجود راهبردهای مدون بلند مدت، مبادلات تجاری کم در قیاس با سایر کشورها، عدم مدیریت یکپارچه در سیاست‌ خارجی ایران، توان مالی کم در سیاست‌ خارجی به دلیل تحریم‌ها و...) و برخی از آن‌ها نیز منحصرأ مربوط به منطقه آسیای مرکزی می‌باشند (مانند عدم توجه شایسته به این منطقه در مقایسه با مناطق دیگری مانند خاورمیانه، کمبود شناخت در این حوزه، برداشت منفی از ایدئولوژی ایران، امنیتی‌سازی نامتناسب با امور واقع، عدم بهره‌گیری از مولفه‌های قدرت نرم و عناصر مشترک فرهنگی ایران و...). مطالعه منابع علمی مختلف نیز نشان می‌دهد پژوهش‌های گوناگونی به‌صورت موردی به آسیب‌شناسی جنبه‌های گوناگون سیاست‌ خارجی و امنیتی ایران به‌ویژه در حوزه دیپلماسی اقتصادی پرداخته‌اند که نتایج آن‌ها ارتباط و انطباق قابل قبولی با عوامل آسیب‌زای احصاء شده در این پژوهش دارد. برای مثال، ذبیحی و دهقانی فیروزآبادی در مقاله‌ای با عنوان «آسیب‌شناسی سیاست‌گذاری دیپلماسی اقتصادی ایران؛ موانع و راهکارها»؛ به مواردی از جمله عدم اهتمام جدی نسبت به موضوع رفع و خنثی‌سازی تحریم‌ها، فقدان استراتژی کلان مبتنی بر وابستگی متقابل با اقتصاد جهانی به‌ویژه با همسایگان و فقدان راهبرد عملیاتی مدون مبتنی بر استفاده از فرصت‌های تجاری به‌عنوان مهم‌ترین آسیب‌ها در عرصه سیاست‌گذاری دیپلماسی اقتصادی ایران (zabihi and Dehghani Firooz Abadi, 2025: 30) اشاره داشته‌اند که بخشی از آن در ارتباط با سیاست‌گذاری امنیتی ایران نیز می‌باشد. در مقاله‌ی دیگری توسط پرنیان و همکاران با عنوان «آسیب‌ها و فرصت‌های اقتصادی سیاست‌گذاری ایران در آسیای مرکزی و قفقاز» (مطالعه موردی ازبکستان، قزاقستان و ترکمنستان)؛ در رابطه با آسیب‌ها به این مسئله اشاره شده است که ایران موقعیت ژئوپولتیکی خود را به در منطقه یا فراموش نموده یا مورد غفلت واقع شده است در حالیکه از ایران به عنوان برادر بزرگتر کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز بوده و به دلیل تعدد نهادهای تصمیم‌گیری در سیاست‌خارجی و همچنین رعایت منافع بعضی از کشورها از سیاست‌گذاری واقع‌گرایانه براساس منافع ملی چشم‌پوشی شده است (Parnian et al., 2023: 240). به‌نظر می‌رسد آنچه که در بطن مجموعه این عوامل آسیب‌زا وجود دارد، مسئله شناخت است. شناخت در هر سه حوزه «خود»، «محیط بین‌المللی» و «تهدیدات خارجی» (Shojaie, 2025: 7) از جمله مهم‌ترین

موارد زیربنایی است که بر سیاست‌گذاری صحیح امنیتی و راهبردی اثرگذار است. هر گونه نقص در فرآیند شناخت، باعث ریل‌گذاری غلط در سیاست‌گذاری و متعاقباً ایجاد آسیب و اختلال در مدیریت تهدیدات و بهره‌گیری از فرصت‌ها می‌شود. در مجموع باید گفت که مجموعه عوامل آسیب‌زای احصاء شده که مسئله شناخت در بطن هر یک از آن‌ها قرار دارد، بر یکدیگر اثرگذار بوده و در مجموع باعث ضعف در سیاست‌خارجی و امنیتی ایران در آسیای مرکزی شده‌اند. این موضوع در کنار نفوذ سایر بازیگران منطقه‌ای و بین‌المللی در آسیای مرکزی، باعث شده تا فضای نفوذ و قدرت مانور ایران در این منطقه کم شود تا حدی که حتی دستور کار فرهنگی ایران نیز در این منطقه امنیتی بشود (برای مثال مراجعه شود به: Koolaee and Bagheri, 2023: 303). در یک نگاه کلان‌نگر و کلی و در یک جمع‌بندی می‌توان چهارعامل فقدان سیاست‌ها و راهبردهای مدون و بلند مدت در آسیای مرکزی، توجه نامتوازن و ناکافی نسبت به این منطقه، غفلت از ظرفیت‌های فرهنگی و تمدنی و غفلت از ظرفیت‌های اقتصادی ایران در آسیای مرکزی را از جمله مهم‌ترین عوامل آسیب‌زای سیاست‌گذاری امنیتی ایران در آسیای مرکزی در نظر گرفت.

۶-۲-۱. فقدان سیاست‌ها و راهبردهای مدون و بلندمدت

از جمله مهم‌ترین آسیب‌های سیاست‌گذاری امنیتی و خارجی ایران در منطقه آسیای مرکزی و البته قفقاز جنوبی، فقدان راهبردها و سیاست‌های بلند مدت است، مقوله‌ای که در سیاست‌گذاری امنیتی بسیار مهم است. مقوله ضرورت تدوین راهبردهای مدون و بلندمدت، از جمله پرتکرارترین مفاهیمی است که هم در مصاحبه‌های صورت گرفته و هم در منابع ثانویه یعنی مصاحبه‌ها و یادداشت‌های کارشناسان و سایر منابع وجود دارد. وجود یک چارچوب راهبردی بلند مدت برای سیاست‌امنیتی ایران در آسیای مرکزی از چند جهت اجتناب‌ناپذیر، ضروری و حیاتی است که در یک نگاه کلی می‌توان این ضرورت‌ها را در چهار سطح ساختاری-ژئوپلیتیکی، اقتصادی-ترانزیتی، امنیتی-نظامی و اجتماعی-فرهنگی بیان نمود. آسیای مرکزی و به‌طور کلی منطقه اوراسیا، از منظر ژئوپلیتیک بخشی از حوزه امنیتی پیرامونی ایران است. این منطقه مرزهای مشترک با افغانستان، چین و روسیه دارد؛ حلقه اتصال خاورمیانه، قفقاز و اوراسیاست؛ محل رقابت قدرت‌های بزرگ بوده و به تغییراتی برخی از جمله زبیکینو برژنسکی، مشاور امنیت ملی سابق و محقق مشهور ایالات به عنوان مرکز قدرت جهانی قلمداد می‌شود (Altynbek et al., 2025: 138-142). نبود یک راهبرد بلندمدت در چنین محیطی موجب می‌شود تصمیم‌های ایران واکنشی، مقطعی و تابع فشارهای لحظه‌ای باشد، درحالی‌که رقبا و سایر بازیگران مانند (چین، روسیه،

ترکیه، آمریکا و...) با برنامه‌های بلند مدت چند ده ساله در حال پیشبرد برنامه‌های خود در این منطقه می‌باشند. در رابطه با ضرورت امنیتی-نظامی وجود راهبردهای مدون بلند مدت نیز باید گفت که تهدیدات متوجه ایران در این منطقه و به‌طور کلی تهدیدات فراملی، به دلیل ماهیت سیالی که دارند و عدم قطعیت حاکم بر سیاست بین‌الملل، بدون وجود برنامه‌های راهبردی قابل مدیریت نیستند. همانطور که در بخش‌های قبلی گفته شد، آسیای مرکزی کانون تهدیدات متنوعی است از جمله افراط‌گرایی مذهبی، قاچاق مواد مخدر از افغانستان، ناآرامی‌های قومی-مذهبی، رقابت‌های تسلیحاتی و ژئوپلیتیکی، نفوذ بازیگران فرامنطقه‌ای، بی‌ثباتی مرزی و احتمال انتقال بحران به شرق ایران و... این تهدیدات فرا ملی، ماهیتی دگرگون‌شونده و بلندمدت داشته و با الگوها و برنامه‌های کوتاه‌مدت و پاسخ‌محور قابل کنترل نیستند. وجود راهبردهای مدون و بلند مدت این امکان را می‌دهد که منابع و مسیرهای انتقال تهدید رصد شوند، روابط امنیتی با دولت‌ها در یک بستر یکپارچه صورت بگیرد، حضور رقبای منطقه‌ای و بین‌المللی مدیریت و مهار شود و از همه مهم‌تر ابتکار عمل در سیاست‌ خارجی و سیاست‌ راهبردی و امنیتی از دست نرود.

در رابطه با ضرورت‌های امنیتی ناظر بر بُعد اقتصادی-ترانزیتی نیز باید گفت که رقابت در این حوزه بسیار مهم مستلزم وجود یک برنامه‌ریزی راهبردی بلند مدت است. ایران اگر در این حوزه برنامه بلندمدت نداشته باشد، در رقابت کریدورها از بازی حذف می‌شود، چرا که اکنون کریدور میانی (تحت هدایت ترکیه و آذربایجان)، کریدور چین-قرقیزستان-ازبکستان، کریدور روسیه-قزاقستان و کریدور پاکستان-آسیای مرکزی؛ هر کدام در حال تثبیت مسیرهای جدید تجارت جهانی هستند و بدون یک راهبرد بلندمدت، ایران در پروژه‌های ترانزیتی سهمی نخواهد داشت و با ادامه روند فعلی و افزایش انزوای ایران، آسیای مرکزی به سمت بازیگرانی مانند ترکیه و چین متمایل شده و موقعیت جغرافیایی ایران بلا استفاده می‌ماند. در حقیقت راهبرد مدون باعث می‌شود ایران جایگاه ترانزیتی خود را تثبیت و تبدیل به یک بازیگر کلیدی کند.

در رابطه با ضرورت‌های فرهنگی-اجتماعی وجود راهبردهای مدون بلند مدت ایران در آسیای مرکزی نیز باید گفت که همانطور که بارها گفته شده است، آسیای مرکزی دارای پیوندهای فرهنگی، زبانی و تاریخی منحصربه‌فردی با ایران است. با این حال مجموعه‌ای از عوامل سبب شده تا این پیوندها و ظرفیت‌ها در رقابت با گسترش نفوذ ترکیه (پان‌ترکیسم)، نفوذ فرهنگی چین، تلاش عربستان برای گسترش وهابیت، نفوذ رسانه‌های غربی و نفوذ فرهنگ و زبان روسی، به‌وضوح از موقعیت ضعیف‌تری

برخوردار باشد. بر همین اساس، وجود راهبردها و برنامه‌های مدون بلندمدت فرهنگی-اجتماعی می‌توانند باعث شوند تا ادراک مثبت از ایران تقویت شود و ظرفیت‌های بی‌نظیر ایران در این منطقه شکوفا شوند، از افراط گرایی مذهبی که یکی از منابع تهدید ایران در این منطقه است جلوگیری شود و در نهایت ثبات قومی-مذهبی در مرزهای شمال شرقی ایران تضمین و چالش‌های ناشی از آن به‌خوبی مدیریت شوند.

۶-۲-۲. توجه نامتوازن و ناکافی نسبت به آسیای مرکزی در قیاس با سایر مناطق

یکی دیگر از مهم‌ترین عوامل آسیب‌زا سیاست‌گذاری امنیتی جمهوری اسلامی ایران در آسیای مرکزی، عدم توجه متوازن به این منطقه در مقایسه با سایر محیط‌های پیرامونی، به‌ویژه خاورمیانه، بوده است. به طور کلی منطقه غرب آسیا جایگاه ویژه‌ای در استراتژی سیاست‌ خارجی ایران برای تقویت قدرت ملی کشور دارد، به‌گونه‌ای که از یک سو، مبنای همکاری‌های منطقه‌ای برای توسعه و رشد اقتصادی و از سوی دیگر، مکانی برای بازدارندگی تهدید و ایجاد امنیت پایدار برای کشور است (Barzegar, 2019: 186). از زمان استقلال جمهوری‌های آسیای مرکزی، بخش قابل توجهی از منابع مادی، ظرفیت‌های دیپلماتیک و تمرکز راهبردی ایران معطوف به تحولات خاورمیانه شده است. وقوع بحران‌های متعدد در عراق، افغانستان، سوریه، لبنان، یمن و منازعات مرتبط با امنیت خلیج فارس موجب شد که بسیاری از اولویت‌های سیاست خارجی و امنیتی ایران به این حوزه‌ها اختصاص یابد. در نتیجه، آسیای مرکزی علی‌رغم اهمیت ژئوپلیتیکی، ژئواکونومیکی و فرهنگی خود، در بسیاری از مقاطع در جایگاهی پایین‌تر در سلسله‌مراتب اولویت‌های راهبردی کشور قرار گرفت. این عدم توازن سبب شد که ایران نتواند به‌طور مستمر و بلندمدت از فرصت‌های موجود در منطقه بهره‌برداری کند. در حالی که بازیگرانی مانند روسیه، چین و حتی ترکیه با سرمایه‌گذاری سیاسی، اقتصادی و زیرساختی گسترده جایگاه خود را در آسیای مرکزی تقویت کردند، حضور ایران در بسیاری از حوزه‌ها با نوسان و عدم تداوم همراه بود. پیامد این وضعیت، کاهش قدرت تأثیرگذاری ایران بر روندهای امنیتی منطقه و محدود شدن نقش آن در شکل‌دهی به ترتیبات منطقه‌ای بوده است. علاوه بر این، کم‌توجهی راهبردی به آسیای مرکزی موجب شد بسیاری از ظرفیت‌های بالقوه ایران در حوزه‌های ترانزیت، انرژی، تجارت، پیوندهای فرهنگی و همکاری‌های امنیتی به‌طور کامل فعال نشود. در واقع، بخشی از عقب‌ماندگی نسبی ایران در رقابت منطقه‌ای نه ناشی از کمبود ظرفیت‌های ژئوپلیتیکی، بلکه حاصل توزیع نامتوازن توجه و منابع میان مناطق مختلف پیرامونی به‌ویژه منطقه مهمی مانند آسیای مرکزی بوده است. از این منظر، بازتعریف اولویت‌های راهبردی و ایجاد

توازن بیشتر میان خاورمیانه و آسیای مرکزی می‌تواند یکی از پیش‌شرط‌های ارتقای اثربخشی سیاست‌های امنیتی ایران در محیط شمالی خود به شمار آید.

۶-۳. غفلت از ظرفیت‌های فرهنگی و تمدنی

با توجه به پیوستگی‌های مختلف ایران و آسیای مرکزی، وضعیت امنیتی در منطقه از منظر ثبات و بی‌ثباتی می‌تواند بر امنیت ایران تأثیرگذار باشد (Azizi, 2018: 157) و این مسئله ضرورت بهره‌گیری از مولفه‌های فرهنگی را بیش از پیش برجسته می‌سازد. سرزمین‌های آسیای مرکزی از دیرباز جایگاه مهمی در تصور ژئوپلیتیکی ایران داشته‌اند. این امر ناشی از یک ارتباط تاریخی عمیق است که نه تنها به کنترل تاریخی بر منطقه از طریق امپراتوری‌های متوالی مستقر در سرزمین‌های کشور مدرن امروزی ایران برمی‌گردد، بلکه به این مفهوم که آسیای مرکزی خانه مشترک مردمان آریایی است که گفته می‌شود نام "ایران" از آنجا سرچشمه گرفته است نیز برمی‌گردد (Wastnidge, 2017). یکی از مواردی که در مصاحبه با متخصصان و خبرگان این حوزه قابل توجه است، مقوله نوع نگاه آن‌ها به این منطقه به‌عنوان یکی از پُرظرفیت‌ترین مناطق جغرافیایی برای اعمال نفوذ از سوی ایران است. این مسئله را می‌توان به‌نوعی امتداد همان تصورات ژئوپلیتیکی دانست که به‌واسطه تاریخ ایران و نقش آن به‌عنوان یکی از قدرت‌های سنتی این منطقه تکوین یافته است. بر همین اساس، یکی از مهم‌ترین آسیب‌های سیاست‌گذاری ایران در آسیای مرکزی، عدم بهره‌گیری مؤثر از ظرفیت‌های فرهنگی و تمدنی کشور بوده است. ایران به واسطه اشتراکات تاریخی، زبانی و فرهنگی گسترده با کشورهای منطقه، به‌ویژه تاجیکستان و یا مناطقی در ازبکستان، از مزیت‌های قابل توجهی در حوزه قدرت نرم برخوردار است. میراث مشترک زبان فارسی، آثار و اندیشه‌های شخصیت‌هایی همچون ابوعلی سینا، رودکی و ابوریحان بیرونی، همچنین سابقه تاریخی حضور ایران در شکل‌گیری تمدن منطقه، ظرفیت‌های ارزشمندی را برای تقویت نفوذ و همکاری‌های منطقه‌ای فراهم کرده است.

با این حال، این ظرفیت‌ها کمتر در قالب یک راهبرد منسجم و بلندمدت مورد استفاده قرار گرفته‌اند. این در حالی است که سایر بازیگران از این خلأ بهره‌برداری کرده‌اند. به‌عنوان مثال ترکیه با تأکید بر هویت جهان ترک و ایدئولوژی پان‌ترکیسم و گسترش فعالیت‌های فرهنگی و آموزشی، نفوذ خود را در جمهوری‌های ترک‌زبان آسیای مرکزی و حتی در تاجیکستان فارسی زبان افزایش داده است. عربستان سعودی نیز از طریق نهادهای مذهبی و آموزشی در پی گسترش نفوذ ایدئولوژیک خود بوده و روسیه با تکیه بر زبان روسی، شبکه‌های آموزشی و میراث دوران شوروی، در صدد در حفظ جایگاه فرهنگی

خود در میان کشورهای این منطقه بوده است. بر همین اساس، بخشی از مزیت‌های تاریخی و فرهنگی ایران در رقابت با سایر بازیگران تضعیف شده و فرصت‌های مهمی برای افزایش نفوذ و تأثیرگذاری منطقه‌ای از دست رفته است. از این رو، تقویت دیپلماسی فرهنگی و بهره‌گیری هدفمند از ظرفیت‌های تمدنی و تاریخی ایران می‌تواند یکی از الزامات مهم ارتقای جایگاه کشور در آسیای مرکزی باشد. در حقیقت باید گفت که استفاده هوشمندانه از این سرمایه‌های هویتی، نه تنها می‌تواند جایگاه رقابتی و موازنه‌ای ایران را در عرصه فرهنگی و تمدنی در مناطق حیاتی مانند قفقاز و آسیای مرکزی ارتقا بخشد، بلکه می‌تواند از طریق ایجاد جذابیت و مشروعیت، به افزایش نفوذ ژئوپلیتیکی و تحکیم پایه‌های امنیت ملی ایران در برابر رقبای منطقه‌ای نیز منجر بشود (Shojaie et al., 2026: 169).

۴-۲-۶. غفلت از ظرفیت‌های اقتصادی

نکته مهمی که وجود دارد این است که برخلاف زمینه‌ها و فرصت‌های موجود، سهم تجارت ایران با منطقه آسیای مرکزی از کل تجارت کشور، تنها یک درصد است. افزایش مبادلات اقتصادی بدون شک نقش مهمی در ایجاد همگرایی میان کشورها ایفا کرده و ظرفیت بازیگران را برای گسترش نفوذ خود در سایر حوزه‌ها نیز افزایش می‌دهد. در همین راستا شایان ذکر است برخی پژوهش‌ها نشان می‌دهند که برخی کشورهای منطقه از جمله ترکیه با پیگیری و پیشبرد دیپلماسی اقتصادی در آسیای مرکزی، به دنبال رقابت با ایران و روسیه، ایجاد شورای کشورهای ترک‌زبان، تغییر موقعیت ژئوپلیتیکی، تنوع بخشی به دریافت انرژی، همکاری نظامی، تأمین امنیت است (Ghaderi and Bakhshi, 2022: 61)، مسئله‌ای که ناظر بر اهمیت مقوله اقتصاد و ارتباط آن با امنیت و سیاست‌گذاری امنیتی است. آسیای مرکزی بازار مهمی برای تجارت ترکیه است. در ترکمنستان، شرکت‌های ساختمانی ترکیه در دوره پس از شوروی ۱۰۸۰ پروژه با مجموع بیش از ۵۰ میلیارد دلار اجرا کردند. در ازبکستان، ترکیه پس از چین و روسیه، با ۲۰۲۵ شرکت (۱۱.۹٪)، از جمله ۴۳۸ سرمایه‌گذاری مشترک، سومین سرمایه‌گذار بزرگ است، این افزایش قابل توجهی در مقایسه با سال ۲۰۱۷ است، زمانی که ۴۷۹ شرکت با سرمایه ترکیه، از جمله ۱۹۹ سرمایه‌گذاری مشترک، وجود داشت (Isachenko, 2025/11/25).

همچنین شایان ذکر است که به صورت کلی و تقریبی، مجموعه مبادلات اقتصادی شامل صادرات و واردات کشوری مانند ترکیه و کشورهای آسیای مرکزی، حدود ۱۰ برابر ایران است، مسئله‌ای که یقیناً یکی از تهدیدات متوجه ایران در آسیای مرکزی است. روند منظم و رو به رشد مبادلات تجاری سایر بازیگران مانند ترکیه با کشورهای این منطقه و حجم بسیار بیشتر آن در مقایسه با ایران، یک مثال متعارف

و آموزنده برای نخبگان سیاسی ایران است. در مجموع باید گفت که از جمله مهم‌ترین مواردی که در حوزه آسیب‌شناسی سیاست‌گذاری امنیتی و خارجی ایران در مناطقی مانند آسیای مرکزی و قفقاز، کارشناسان و پژوهشگران مربوطه بر آن تأکید فراوان دارند، مسئله کمبود و میزان غیرقابل قبول مبادلات و مراودات اقتصادی ایران با این مناطق است. اگرچه بخشی از این مورد به مسئله تحریم‌ها و آثار ناشی از آن ارتباط دارد، با این حال بخش اعظم آن ناشی از مشکلات داخلی در حوزه سیاست‌گذاری و اجرای سیاست‌ها است.

در رابطه با مسئله ترانزیت و به عبارت دیگری کریدورها نیز باید گفت که آسیای مرکزی از دیرباز نقطه اتصال قدرت‌های بزرگ بوده است. در چنین فضایی، هر کشوری که بتواند گلوگاه‌های ترانزیتی را کنترل یا مدیریت کند، به بازیگر تعیین‌کننده تبدیل می‌شود. اهمیت کریدورها و مسیرهای ترانزیتی در آسیای مرکزی برای امنیت ملی ایران را می‌توان در سه سطح ژئوپلیتیک، ژئواکونومیک و ژئواستراتژیک بررسی کرد. این به این معناست که اهمیت مسیرهای ترانزیتی برای ایران به‌ویژه در این منطقه صرفاً اقتصادی نیست؛ بلکه مستقیماً به قدرت نفوذ، امنیت مرزها، کنترل رقبا و حفظ مزیت‌های ژئوپلیتیکی ایران مرتبط است. افزایش اهمیت موقعیت ترانزیتی، انرژی و تجاری ایران، ضمن اینکه درآمد اقتصادی را برای کشور به دنبال دارد، موجب گسترش نفوذ منطقه‌ای ایران خواهد شد (Farhadi, 2022: 253).

نتیجه‌گیری

اگرچه محیط امنیتی آسیای مرکزی در سه دهه گذشته با مجموعه‌ای از تهدیدات و محدودیت‌های خارجی و ساختاری مهم برای جمهوری اسلامی ایران همراه بوده، اما شواهد نشان می‌دهد که بخش قابل توجهی از چالش‌های سیاست‌گذاری امنیتی ایران در این منطقه بیش از آنکه ناشی از عوامل بیرونی باشد، ریشه در متغیرها و محدودیت‌های داخلی داشته است. همانطور که تشریح شد رقابت قدرت‌های بزرگ، حضور بازیگران فرامنطقه‌ای، تلاش برخی بازیگران منطقه‌ای برای اعمال نفوذ، گسترش نفوذ روسیه و چین و آمریکا، تهدیدهای ناشی از افراط‌گرایی، قاچاق مواد مخدر و بی‌ثباتی افغانستان و... از جمله مهم‌ترین فشارهای محیطی محسوب می‌شوند که بر محاسبات امنیتی ایران در این منطقه تأثیر گذاشته‌اند. با این حال، تأثیر این عوامل تا حد زیادی از طریق ظرفیت‌ها و کاستی‌های داخلی کشور تعدیل یا تشدید شده است. در واقع همانطور که نتایج مصاحبه‌ها نشان می‌دهد مواردی مانند محدودیت‌های ناشی از ناهماهنگی نهادی، تعدد مراکز تصمیم‌گیری، ضعف در تدوین راهبردهای بلندمدت منطقه‌ای، مشکلات شناختی در تعریف منافع، محدودیت‌های اقتصادی و مالی و همچنین فقدان بهره‌گیری مؤثر از برخی

ظرفیت‌های فرهنگی و اقتصادی و...، نقش پررنگ‌تری در کاهش اثربخشی سیاست‌های امنیتی ایران در آسیای مرکزی ایفا کرده‌اند. از این منظر، بسیاری از فرصت‌های راهبردی موجود در منطقه نه صرفاً به دلیل فشارهای محیطی، بلکه در نتیجه محدودیت‌های درون‌زا و چالش‌های مرتبط با فرآیند سیاست‌گذاری از دست رفته‌اند. بنابراین، ارزیابی سیاست‌گذاری امنیتی ایران در آسیای مرکزی مستلزم توجه همزمان به تهدیدات خارجی و آسیب‌شناسی عوامل داخلی است؛ عواملی که در بسیاری از موارد اثرگذاری عمیق‌تر و پایدارتری بر نتایج سیاست‌گذاری داشته‌اند. منطق رئالیستی حاکم بر سیاست بین‌الملل و به‌خصوص منطق رئالیستی ناظر بر زیست امنیتی ایران در مجموعه‌های امنیتی که در آن محاط شده است، شناسایی و رصد تهدیدات و رفتار رقبا و ایجاد موازنه در برابر آن‌ها را به امری ضروری جهت نیل به منافع و امنیت ملی پایدار بدل ساخته است. این مهم نیز مستلزم وجود یک عقلانیت همه‌جانبه در مجموعه حاکمیتی است و این مسئله به ویژه در مجموعه‌های امنیتی مانند قفقاز جنوبی و آسیای مرکزی که بازیگران اثرگذار زیادی در آن دخیل بوده و فرصت‌ها و تهدیدات مهمی را شامل کشور می‌کنند از اهمیت دو چندانی برخوردار است. اهمیت منطقه آسیای مرکزی در سیاست خارجی و راهبردهای امنیتی بازیگران منطقه‌ای و بین‌المللی از جمله چین، آمریکا، روسیه، ترکیه، روسیه، هند، کشورهای اروپایی مانند آلمان، و... به گونه‌ای است که توجه بسیاری از پژوهشگران را به خود جلب کرده است و مطالعه منابع گوناگون و مصاحبه با خبرگان مربوطه در مجموع بیانگر این مهم است که با توجه به مجموعه ظرفیت‌های مادی و معنایی منحصر بفرد ایران برای گسترش نفوذ در آسیای مرکزی، آنچه که تا کنون به دست آمده در قیاس با آنچه که با وجود تمامی فشارهای ساختاری نظام بین‌الملل از جمله تحریم‌ها، می‌شد به آن دست‌یافت، ناچیز است. بر همین اساس، مجموعه آنچه که در رابطه با برشماری تهدیدات، عوامل آسیب‌زا در سیاست‌گذاری امنیتی ایران در آسیای مرکزی مطرح شد، بیانگر این مسئله‌اند که توجه همه‌جانبه به منطقه آسیای مرکزی در تمامی ابعاد پنج‌گانه مکتب امنیتی کپنهاگ یک ضرورت اجتناب‌ناپذیر است. در همین راستا باید گفت که با انجام برخی اصلاحات ساختاری داخلی در حوزه سیاست امنیتی و سیاست خارجی و اصلاح نظام شناختی نخبگان سیاسی، می‌توان تا حد زیادی بر مشکلات و آسیب‌های ناشی از سیاست‌گذاری امنیتی ایران در مناطق مهمی مانند آسیای مرکزی و قفقاز جنوبی فائق آمد و مزیت‌های راهبردی ایران در رابطه با این منطقه که همان سابقه تاریخی، پیوندهای تمدنی و موقعیت جغرافیایی است را به گسترش نفوذ همه‌جانبه و امنیتی ایران تبدیل نمود.

Reference

- Abedini, M.H (2018), Pathology and Challenges of Iran's Cultural Presence in Central Asia (Part One), Interview with Mohammad Hossein Abedini, International Peace Studies Center – IPSC, available at: B2n.ir/rw6222. (In Persian)
- Altynbek, A., Wastnidge, E., & Yermekbayev, A. (2025). Iran and Central Asia: Eurasian Geopolitics in a Changing World Order. *The International Spectator*, 60(4), 138–155. <https://doi.org/10.1080/03932729.2025.2572372>.
- Aris, S. (2011). *Eurasian regionalism: The Shanghai Cooperation Organisation*. Palgrave Macmillan.
- Azizi, H.R (2018). Analyzing Iran's Security Ties with Central Asia Based on the "Regional Security Complexes" Theory. *Central Eurasia Studies*, 11(1), 157-175. doi: 10.22059/jcep.2018.231068.449700. (In Persian)
- Azizi, H.R (2016), *China and Central Asia; Regional Influence and International Hegemony*, Mokhtab Publications, Tehran. (In Persian)
- Barzegar, K. (2019). Iran's Foreign Policy Strategy for Regional Balance of Power. *Strategic Studies Quarterly*, 21(82), 183-206. (In Persian)
- Buzan, B. G., Wæver, O., & de Wilde, J. H. (1998). *Security: A New Framework for Analysis*. Lynne Rienner.
- Buzan, B., & Wæver, O. (2003). *Regions and powers: The structure of international security*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Buzan, (1991), *People, State and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*, London, Harvester Wheatsheaf Publication.
- Collins, K. (2006). *Clan Politics and Regime Transition in Central Asia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cooley, A. (2012). *Great games, local rules: The new great power contest in Central Asia*. Oxford University Press.
- Dehshiri, M.R and Taheri, M (2016), Educational Diplomacy of the Islamic Republic of Iran in Central Asia, *Quarterly Journal of Central Asian and Caucasus Studies*, Volume 22, No. 94, 42-1. (In Persian)
- Farhadi, M. (2022). A Comparative Study of the Opportunities and Challenges of Sino-Russian Economic Plans in Central Asia for Iran. *Central Eurasia Studies*, 15(1), 229-255. doi: 10.22059/jcep.2022.334448.450041. (In Persian)
- Ghaderi, H. and Bakhshi, A. (2022), Turkish Economic Diplomacy in Central Asia, *Quarterly Journal of Central Asian and Caucasus Studies*, Volume 28, No. 119, 61-88. (In Persian)
- Meibauer, G., Desmaele, L., Onea, T., Kitchen, N., Foulon, M., Reichwein, A., & Sterling-Folker, J. (2021). Forum: Rethinking neoclassical realism at theory's end. *International Studies Review*, 23(1), 268–295.
- Isachenko, D(2025/11/25), Turkey's Turns to Central Asia: Learning by Doing, *Stiftung Wissenschaft und Politik(German Institute for International and Security Affairs)*, available at: <https://www.swp-berlin.org/10.18449/2025C49/>.
- Jonson, L. (2006). *Tajikistan in the New Central Asia: Geopolitics, great power rivalry and radical Islam*. I.B. Tauris.
- Kamali, Y. (2018). Methodology of Thematic Analysis and its Application in Public Policy Studies. *Iranian Journal of Public Policy*, 4(2), 189-208. doi: 10.22059/ppolicy.2018.67875. (In Persian)

- Koolae, E. and Bagheri, Y. (2023). Iran and Turkey's Cultural Diplomacy Challenges in Central Asia. *Central Eurasia Studies*, 15(2), 289-313. doi: 10.22059/jcep.2020.305304.449939. (In Persian)
- Lotfi, Kamran and Hariri, Rahman (2024), Israel's coalition strategy in Central Asia and its impact on the regional security environment of the Islamic Republic of Iran, *Quarterly Journal of Central Asian and Caucasus Studies*, 30(127), 121-144. (In Persian)
- Parnian, A.; Ghorbani Golshanabad, M. and Yousefi Jooybari, M. (2023) Economic Damages and Opportunities of the Islamic Republic of Iran's Policymaking in Central Asia and the Caucasus (Case Study of Uzbekistan, Kazakhstan and Turkmenistan), *Journal of Islamic Economics and Banking*, 12(43), 225-241. (In Persian)
- Reisinezhad, A. and Khanmohammadi, M. H. (2024). The Presence of Türkiye in Central Asia and Its Consequences for Iran. *Central Eurasia Studies*, 17(1), 153-175. doi: 10.22059/jcep.2024.370631.450189. (In Persian)
- Salavarzi zadeh, S., vosoughi, S., Basiri, M. and Yazdani, E. (2020). The pathology of the "futuristic" foreign policy of the Islamic Republic of Iran in Tajikistan using Swat and Postel models. *International Relations Researches*, 10(1), 35-64. (In Persian)
- Salehi, M. and Mohammadinasab, M. (2025). The European Union's Strategy towards China's Influence in Central Asia. *Central Eurasia Studies*, 18(1), 243-272. doi: 10.22059/jcep.2025.390911.450307. (In Persian)
- Shafiee, N. and Salavarzi Zade, S. (2024). The Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran towards Kyrgyzstan, Current Strategies, Future Scenarios. *Central Eurasia Studies*, 17(1), 229-253. doi: 10.22059/jcep.2024.371853.450197. (In Persian)
- Shojaie, A. (2024). Analytical genealogy of neoclassical realism: from foreign policy to international politics. *Iranian Research letter of International Politics*, 13(1), 218-197. doi: 10.22067/irlip.2024.86593.1493. (In Persian)
- Shojaie, A. (2025). Pathology of the foreign policy of the Islamic Republic of Iran from the perspective of neoclassical realism; Emphasis on reactive measures. *International Relations Researches*, 15(1), 7-30. doi: 10.22034/irr.2025.476595.2593. (In Persian)
- Shojaie, A. R., Simbar, R. and Mousavi Kordmiri, S. H. (2026). The Role of National Values in Iran's Soft Power and National Security: A Case Study of Iran-Türkiye Geopolitical Competition. *Geopolitics Quarterly*, 22(1), 169-198. doi: 10.22034/igq.2025.512008.2024. (In Persian)
- Simbar, R. and Rezapour, D (2018), Strategies of the Islamic Republic of Iran towards the Security Crisis in Central Asia, *Foreign Policy Quarterly*, Volume 32, No. 3, 39-66. (In Persian)
- Wastnidge, E. (2017). Central Asia in the Iranian geopolitical imagination. *Cambridge Journal of Eurasian Studies*, <https://doi.org/10.22261/1YRJ04>.
- Xichao, Yu (2014), "China's Rise in Central Asia Implications for EU Interests", European Institute for Asian Studies, Available at: https://www.eias.org/wp-content/uploads/2016/02/EU-Asia-at-a-glance-Yu_Xichao-China-Central-Asia.pdf.
- Yermekbayev, A., Zhumatay, G., & Altynbek, A. (2023). Central Asia in The Foreign Policy of Iran and Turkey. *Journal of Central Asian Studies*, 90(2), 41-55. <https://doi.org/10.52536/2788-5909.2023-2.04>.
- Zabihi, R. and Dehghani Firooz Abadi, S. J. (2025). Pathology of Iran's Economic Diplomacy Policymaking: Obstacles and Solutions. (e224017). *Scientific journal on culture of diplomacy studies*, 4(1), e224017. (In Persian)